

Andrej Rodinis

Arhiv Bosne i Hercegovine

Reisa Džemaludina Čauševića 6

Sarajevo

DOKUMENTI IZ AUSTRIJSKIH ARHIVA U ARHIVU BOSNE I HERCEGOVINE – OSVRT NA ARHIVSKI SPORAZUM I RESTITUCIJU GRADIVA

UDK 930.25(436:497.1)](088.4)

UDK 930.253:341.24(436:497.6)“1918/1991“

Pregledni rad

Problematika međunarodnih arhivskih sporazuma i restitucije arhivskoga gradiva općenito u bosanskohercegovačkoj arhivistici do sad nije predstavljala predmet interesa, pa tako ni arhivski pregovori s Austrijom, započeti još nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije. Rezultati polučeni na prikupljanju arhivskoga gradiva iz Austrije poznati su tek u općim crtama, a samo arhivsko gradivo, predato Arhivu Bosne i Hercegovine iz bečkih arhiva, do danas je ostalo gotovo nepoznato. Namjera ovog rada je podsjetiti na arhivske pregovore i postigute sporazume Austrije i nekadašnje Jugoslavije o primopredaji arhivskoga gradiva te prikazati neobičnu zbirku arhivskoga gradiva u Arhivu Bosne i Hercegovine stvorenu primopredajama iz bečkih arhiva.

Ključne riječi: restitucija, arhivski sporazumi, arhivsko gradivo, Austrija, Bosna i Hercegovina

Uvod

Austrougarska vladavina u Bosni i Hercegovini (1878.-1918.) u bosanskohercegovačkoj je historiografiji ocijenjena kao jedno od bolje obrađenih razdoblja, a kao glavni razlog tomu istaknuta je činjenica da je osnovan Arhiv Bosne i Hercegovine, odnosno prikupljeno arhivsko gradivo.¹ Izlišno je, pored toga, govoriti da su i za bosanskohercegovačku povijest bečki arhivi i danas od neprocjenjive važnosti. Na to je, uostalom, ukazano već po svršetku Prvog svjetskog rata, kad je na

¹ Rodinis, A. Publiciranje arhivske građe – arhivska funkcija i potrebe znanosti. *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja BiH* (Sarajevo). 43(2013), str. 122-123.

teritoriju koji je obuhvaćala Austro-Ugarska stvoreno više novih država, koje su bile zainteresirane i za arhivsko gradivo nastalo djelovanjem središnjih institucija, a imale i potraživanja u pogledu povrata odnesenoga arhivskog gradiva.

Versailleski, St. Germainski i Trianonski ugovori, iz 1919. odnosno 1920. godine, tvorili su „realnu bazu za rješavanje arhivalnih pitanja između država poslije svjetskog rata“.² O izvršenju članaka St. Germainskog ugovora koji su se odnosili na arhivsko gradivo, vlada tadašnje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca s austrijskom je vladom potpisala poseban sporazum 26. lipnja 1923., koji je ratificiran 29. studenog iste godine. Po odredbama sporazuma, Austrija je trebala vratiti „arhive, registre, planove, isprave i dokumente svake vrste koji pripadaju građanskim, vojnim, financijskim, sudskim ili drugim upravama ustupljenih oblasti“ (čl. 93); „sva akta, dokumenta, starine i umjetnine, a i sav znanstveni i bibliografski materijal odnesen sa zauzetih područja“ (čl. 191), bez obzira komu isti pripadali. To se, prema članku 192., odnosilo i na materijal odnesen s teritorija ustupljenih poslije 1. lipnja 1914., osim gradiva koje je kupljeno od privatnih vlasnika. Člankom 193. predviđen je povrat dokumenata u austrijskim javnim ustanovama „koji stoje u neposrednoj vezi s poviješću ustupljenih područja, a odneseni su u posljednjih deset godina“.³ Unatoč tomu što su već poslije Prvoga svjetskoga rata određene cjeline gradiva predate, provedba sporazuma trajala je dugo. Prema Alfredu Ogrisu, odvijala se u tri faze: prva, od potpisivanja do Drugog svjetskog rata; druga, koja obuhvaća pregovore na prijelazu pedesetih i šezdesetih godina, te treća faza, od 1975. do 1989. godine.⁴

Izvršenje arhivskoga sporazuma i pitanje restitucije arhivskoga gradiva

Ravnajući se po Ogrisovoj podjeli, glede prve faze izvršenja sporazuma možemo reći da je za Bosnu i Hercegovinu ista interesantna samo povijesno. Treba reći da je, u odnosu na pristup austrijske strane, neprijeporno da je Kraljevina SHS problemu arhiva pristupila neozbiljno. Josip Nagy, koji je bio angažiran na toj problematici, uzalud je i u kontekstu pregovora s Austrijom upozoravao da prestaje „doba diletantskog rada po miloj volji, a nastupa doba ozbiljnog i temeljitog“.⁵

² Nagy, J. Arhivski ugovori. *Vjesnik kr. Državnog arhiva u Zagrebu* (Zagreb). 1(1925), str. 9.

³ Sporazum je objavljen u *Arhivi i arhivsko gradivo – zbirka pravnih propisa 1818-1997*. Rastić, M. (prir.), Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 1997. Str. 38-50. Prije potpisivanja tog arhivskog sporazuma bilo je potpisano i Zajedničko očitovanje dviju vlada u travnju 1920., a značajniji napredak nije postignut niti na konferenciji nasljednih država u Rimu, gdje je 6. travnja 1922. bila potpisana posebna konvencija. Usp. Nagy, J. Rimska konvencija o arhivima g. 1922. *Arhivist* (Beograd). 1, 2(1951), str. 14.

⁴ Ogris, A. Zum Archivalien austausch zwischen Kärnten und Slowenien im Jahre 2001. Von dem österreichisch-jugoslawischen Archivverhandlungen zur pragmatischen Lösung. *Arhivi* (Ljubljana). 25, 1(2002), str. 227.

⁵ Nagy, J. Arhivski ugovori. *Vjesnik kr. Državnog arhiva u Zagrebu* (Zagreb). 1(1925), str. 11. Više autora, za vrijeme pregovora, kao i poslije, ukazalo je na neozbiljan rad na tom pitanju. Nagy navodi da se „sam od svoje volje“ bavio potrebama čitave novoformirane države, ali bez sluha organa iste. Ivan Bojničić je, primjeric, pisao da je potrebno poslati izaslanika u Beč, koji bi branio prava pri likvidaciji „arkiva“ (Usp. Bojničić,

Općenito, na arhivski sporazum iz 1923. godine ključno su utjecala zbivanja uoči Drugog svjetskog rata (*Anschluss* Austrije) i za vrijeme samoga rata, kad je arhivsko gradivo s područja bivše Jugoslavije organizirano otuđivano. Zbog toga je izvršenje sporazuma iz 1923. godine poslije Drugog svjetskog rata bilo prožeto pitanjem restitucija. Treba, međutim, reći da se od samog početka pregovora kao krupan problem javilo pitanje arhivskoga fonda Bosanskohercegovačkog odjeljenja Zajedničkog ministarstva financija (BHO), koji su već početkom 1919. godine predstavnici Kraljevine SHS preuzeli u Beču, da bi isti 1925. godine bio prebačen za Beograd. Za vrijeme Drugog svjetskog rata, fond je prebačen u Beč, a poslije rata, preko Beograda, dopremljen u Sarajevo. Ovaj fond kočio je pregovore koji su, istina kratko, vođeni u dvadesetim godinama, ali je ostao krupna točka prijepora u pregovorima i u druge dvije faze provedbe.⁶ Istovremeno Bosna i Hercegovina u odnosu na Hrvatsku, Srbiju ili Sloveniju potraživala je najmanje arhivskoga gradiva.

Druga faza pregovora, odnosno razdoblje poslije Drugog svjetskog rata, za Bosnu i Hercegovinu i njezino arhivsko gradivo već je od velikoga značaja jer se u prvim godinama nakon rata iz Beča preuzimaju velike količine arhivskoga gradiva. Neposredno po svršetku rata, u Beču je radila posebna jugoslavenska Restituciona delegacija radi povrata arhivskoga gradiva. Delegacija se susretala s poteškoćama jer nije imala dokumentaciju o odnošenjima arhivskoga gradiva ili takva nikad nije niti postojala, a dodatni problem bio je taj što su za vrijeme rata u Beču velike količine arhivskoga gradiva bile evakuirane. Stoga u prvim godinama poslije rata restitucija arhivskoga gradiva nije mogla biti izvršena u potpunosti, pa je bila predmetom rasprava među stručnjacima dviju zemalja u pedesetim godinama.⁷ Unatoč tomu, u

I. Hrvatska arhivalija u tuđini. *Hrvatska njiva* (Zagreb). 2, 48(1918), str. 808-809). Osim toga, države nasljednice su „brzopleto... i prije ratifikacije mirovnih ugovora“ preuzele gradiva od povijesne i znanstvene vrijednosti, zanemarišvi administrativnu (Usp. Miović, V. – Selimani, N. Turska kancelarija i *Acta Turcarum* od vremena Dubrovačke Republike do danas. *Anali Dubrovnika* (Zagreb-Dubrovnik). 45(2007), str. 264). Kritike tadašnjoj vladi uputio je i Josip Ivanić, a naročito znanstvenim ustanovama i sveučilišnim profesorima, usp. Ivanić, J. Razdelitev avstro-ogrskih arhivov. *Slovenec* (Ljubljana). 51, 110(1923), str. 3. Aleksa Ivić upozorio je na to da se kod povrata kulturnih dobara „pipalo po mraku“, usp. Ivić, A. Naše starine u Beču i Pešti. *Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu* (Novi Sad). 7, 1-3(1934), str. 404. Radmila Popović-Petković ukazala je na to da se zbog nesredjenog stanja u izradi konkretnih zahtjeva uopće nije moglo utvrditi što je u arhivima postojalo, usp. Popović-Petković, R. *Postanak i razvoj arhivistike u Srbiji i Makedoniji*. Beograd : Zajednica arhiva Srbije, 1972. Str. 166. Danica Milić navela je da na samom početku nisu formirani stručni timovi, pa je identificiranje gradiva, koje je uslijedilo tek desetljećima poslije, bilo otežano, pa i nemoguće, usp. Milić, D. *Ratne posljedice – restitucija arhivske građe* U: *Arhiv Srbije 1900-2000*, Beograd : Arhiv Srbije, 2000. Str. 210. Bernard Stulli naveo je da se nije ni moglo znati što je odneseno, bez odgovarajućih evidencija, koje bi bile izradene da je postojala organizirana arhivska djelatnost, usp. Stulli, B. *Pregled povijesnog razvitka zaštite arhivalija na područjima Histojskih arhiva u Pazinu i Rijeci*, u: *Arhivistika i arhivska služba – Studije i priloge*, Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 1997. Str. 48. Najoštriju kritiku na klauzule koje proizlaze iz St. Germainskog ugovora nalazimo kod Slobodana Jovanovića Maramba, po kojemu je najveći propust u tom što je Haus-, Hof- und Staatsarchiv dodijeljen u isključivi posjed Austrije, a nije uspostavljena zajednička uprava od strane nasljednih zemalja (Usp. Jovanović Marambo, V. Jugoslovenske arhive u Drugom svetskom ratu. *Zbornik Matice Srpske za književnost i jezik* (Novi Sad) 22, 3(1974), str. 407 i 409.

⁶ Više o ovom problemu u Rodinis, A. *Povratak povelje kralja Dabiše: Izvršenje arhivskih sporazuma i restitucija građe*, Sarajevo : Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, 2014. Str. 47-54, 103-109.

⁷ Zanimljivo je da Glavni arhivski savjet Jugoslavije, u zaključcima svoga prvog savjetovanja, u studenom 1950. godine „smatra za potrebno da bude obavešten od Restitucione komisije o njenom dosadašnjem radu u

Sarajevo je preko Beograda do 1948. godine dopremljeno više vagona arhivskoga gradiva Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, kao i fond BHO, koji će zatim ponovno postati predmetom sporenja. Interesantno je da je, spominjući u kratkim crtama rad Restitucione delegacije, Kasim Isović čak i potrebu za osnivanjem državnoga arhiva u Bosni i Hercegovini doveo u tijesnu vezu s primanjem arhivskih fondova iz Beča.⁸

Kao što je Josip Nagy u dvadesetim godinama apelirao na uspostavu moderne arhivske službe, od čega ovisi i uspjeh na planu međunarodnoga arhivskoga prava, u Bosni i Hercegovini u četrdesetim i pedesetim godinama arhivska služba bila je na početku. U vrijeme kad su se već vodile rasprave s austrijskim stručnjacima, uprave arhiva savjetovane su da „stvari udese tako, da se ne bi moglo reći da ti materijali [tj. arhivsko gradivo uopće, op. A.R.] nisu dovoljno zaštićeni, da nisu dobro čuvani i da je možda njihovo iskorišćavanje za inostrane naučne radnike otežano iz bilo kakvih razloga“,⁹ odnosno očigledno predstave stanje drukčijim od stvarnoga. Iz tek fragmentarno sačuvanih dokumenata o pripremi zahtjeva za arhivskim gradivom iz pedesetih godina¹⁰ moglo se vidjeti da su oni postavljeni prilično skromno, ali i s pogreškama uslijed nepoznavanja problematike i samih fondova: Takva jedna je, na primjer, poistovjećivanje zbirke „Hungarica“ s dijelom fonda BHO, uslijed koje je tadašnji ekspert zaključio da je pitanje restitucija i izvršenja arhivskog sporazuma zapravo svršena stvar (!). S obzirom na to da u pedesetim godinama potraživanja nisu bila opsežna, moglo bi se ocijeniti da je dugotrajnost pregovora predstavljala zapravo sretnu okolnost jer su s vremenom zahtjevi za gradivom precizirani i proširivani.¹¹

Druga faza provedbe sporazuma započeta je 1958. godine, kad je mješovita jugoslavensko-austrijska komisija u Beogradu potpisala Protokol o sporazumno riješenim pitanjima, kojim je predviđeno dovršavanje restitucije arhivskoga gradiva i reaktiviranje arhivskog sporazuma iz 1923. godine. Protokolom je zajamčen reciprocitet u slobodnom pristupu stručnjacima u arhive, od 1. listopada 1958. do 1. lipnja 1960. godine. U tom roku od osamnaest mjeseci trebalo je izraditi konačne

pogledu arhivskog materijala vraćenog iz inostranstva“. Usp. Petrović, J. Prvo savetovanje Glavnog arhivskog saveta i njegovi zaključci. *Arhivist* (Beograd). 1, 1(1951), str. 12.

⁸ Isović, K. Državni arhiv Narodne Republike Bosne i Hercegovine (Osnivanje, rad i stanje). *Glasić arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* (Sarajevo). 1(1961), str. 173. O restitucijama koje se tiču Bosne i Hercegovine pisao je Wilhelm Kraus (Kraus, W. 10 Jahre Österreichisches Staatsarchiv 1945.-1955. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* (Wien). 8(1955), str. 253-255.

⁹ Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH) – Savjet za kulturu, br. 0101-363/58; izvještaj s konferencije u Državnom sekretarijatu za inozemne poslove FNRJ od 15. travnja 1958.

¹⁰ Sva dokumentacija o restituciji, pohranjena u Arhivu Bosne i Hercegovine u više opsežnih fascikla, u požaru u spremištu Arhiva Bosne i Hercegovine 7. veljače 2014. godine uglavnom je uništena. Zbog toga nam nije bilo moguće pojedine dokumente i popise prikladno navesti i citirati.

¹¹ Tako svoju potvrdu dobiva upozorenje Klause Oldenhagea da je u pogledu *rekonstrukcije* arhiva uspjeh u dugoročnom procesu bolji nego trenutačna neslaganja u vezi s načelima. Usp. Oldenhage, K. *Bilateral and Multilateral Cooperation for the Reconstitutions of the Archival Heritage*, u: *Interdependence of Archives. Proceedings of the twenty-ninth, thirtieth and thirty first International Conference of the Round Table on Archives*, Dordrecht 1998. Str. 131.

liste zahtjeva, a Jugoslavija je u austrijske arhive poslala tri skupine stručnjaka,¹² čiji je rad rezultirao opsežnom knjigom potraživanja u dva sveska.

Na prvom mjestu, Bosna i Hercegovina je iz Beča potraživala dijelove fonda BHO i povjerljive spise iz fonda Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu. Iako je restitucija tih fondova uglavnom obavljena do 1948., naknadno je utvrđeno da dijelovi fondova nedostaju. I ono što je bilo vraćeno, stajalo je u neredu, u kojem se nije ni znalo što se ima. Dijelovi fonda BHO, na primjer, bili su pogreškom isporučeni Hrvatskom državnom arhivu.¹³ Kad je riječ o spisima Zemaljske vlade za BiH, koji su istaknuti kao zahtjev u restituciji, isti su pedesetih godina neočekivano pronađeni u Arhivu Bosne i Hercegovine, i to kad se zbog renoviranja i rekonstrukcije prostora javila potreba „da se jedna podrumska prostorija hitno isprazni i napusti“.¹⁴

Na drugom mjestu u bosanskohercegovačkim potraživanjima nalazili su se spisi procesa Gavrilu Principu, a naročito originalni stenogram, kojemu se nije ušlo u trag ni 1954. godine, kad je Vojislav Bogićević, tadašnji direktor Arhiva Bosne i Hercegovine radio na pripremi stenograma glavne rasprave povodom četrdesete obljetnice od atentata u Sarajevu.

Tek u ožujku 1960. godine, iz Arhiva Bosne i Hercegovine, pored pobrojano, dostavljeni su i zahtjevi temeljeni na aneksima sporazuma iz 1923. godine: Aneks I/1, koji se odnosi na srednjovjekovne povelje, a konkretno je bila riječ o dvjema poveljama kralja Dabiše s kraja XIV. stoljeća,¹⁵ i Aneks I/2, koji je obuhvaćao dokumente iz serije „Acta Hungarica“: jedan fascikl „Bosnien und die Herzegovina“ (1593.-1612.) i četiri fascikla „Bosnien“ (1636.-1910.). U našoj dokumentaciji nismo imali nikakvoga traga o potraživanjima gradiva glavnokomandujućeg generala u Bosni i Hercegovini u Ratnom arhivu u Beču, koje se javlja u knjigama potraživanja.

U odnosu na knjigu zahtjeva u cjelini i potraživanja Hrvatske, Slovenije ili Srbije, bosanskohercegovački zahtjevi relativno su mali. Međutim, potraživanja će biti značajno proširena zahvaljujući predstojećim istraživanjima u austrijskim

¹² Zwitter, F. Arhivska konvencija z Avstrijo iz leta 1923 in vprašanje njene izvedbe. *Jugoslovenski istorijski časopis* (Beograd). 3-4(1966), str. 25.

¹³ Usp. Isović, K. Stručni rad u Državnom arhivu NR BiH u 1961. godini. *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* (Sarajevo). 2(1962), str. 118.

¹⁴ Isović, K. O nekim pitanjima i iskustvima u radu na sređivanju arhivske građe u Arhivu Bosne i Hercegovine. *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* (Sarajevo). 4-5(1964-1965), str. 24.

¹⁵ Na povelju kralja Dabiše iz 1395. godine pozornost je nekoliko godina ranije skrenuo Gregor Čremošnik u dopunama svomu radu o bosanskim i humskim poveljama srednjeg vijeka, nakon što je tek 1953. dobio mogućnost istraživati u Beču. Kako je Čremošnikov rad objavljen 1955. godine, čudi da povelja u potraživanja ulazi tek 1960. godine. Usp. Čremošnik, G. Bosanske i humske povelje srednjega vijeka (dopuna). *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, istorija i etnografija (Sarajevo). N. s. 10(1955), str. 137. Druga povelja, tj. prijepis povelje kralja Dabiše Vuku Vladislaviću od 7. studenog 1392. iz 1600. godine, ne spominje se u Čremošnikovom radu, pa bi se moglo reći da je otkrivena ili evidentirana između 1953. do izrade knjige zahtjeva. Povelja kralja Dabiše iz 1395. predstavlja najstariji dokument u Arhivu Bosne i Hercegovine, a jedina je zapravo povelja jednog bosanskog vladara u nekom arhivu u BiH.

arhivima. U vrijeme izrade knjige zahtjeva šezdesetih godina, čini se da nisu primjereno uzimane u obzir odredbe sporazuma o gradivu nekadašnjih središnjih institucija, upravo fondovi iz kojih će Bosna i Hercegovina u konačnici dobiti najviše gradiva. Dok je konstantno istican samo dio problematičnoga fonda BHO, ostala austrougarska ministarstva se u ovoj fazi sporazuma uopće nisu niti spominjala, iako je u knjizi zahtjeva popisano i gradivo koje se odnosi na Bosnu i Hercegovinu (kao po nekom pravilu, sve ono što je u postojećim inventarima imalo riječ *Bosnien*).

Godinu dana po izradi knjige zahtjeva, u travnju i svibnju 1961. godine održani su pregovori mješovite jugoslavensko-austrijske komisije. Obilježila su ih suprotstavljena tumačenja odredbi arhivskoga sporazuma iz 1923. godine. Dolazilo je do nesuglasica radi li se u pojedinim slučajevima o zahtjevima na temelju sporazuma iz 1923. godine ili o restituciji, iako se u nekim slučajevima radilo o istom: Bilo je još uvijek arhivskoga gradiva koje je bilo obuhvaćeno arhivskim sporazumom iz 1923. godine i koje je za vrijeme Drugog svjetskog rata ponovno odneseno u Beč. (To se više nije odnosilo na povjerljive spise Zemaljske vlade u Sarajevu, jer su isti, kako smo vidjeli, pronađeni prilikom renoviranja nekog podruma!). Jugoslavenska strana isticala je da nije raspolagala dokazima o otuđivanjima, zbog čega zahtjevi nisu mogli biti precizno formulirani, inzistirajući da se ostavi klauzula da će svako arhivsko gradivo koje do tad nije nađeno biti vraćeno kad se pronade. Austrijski stručnjaci primijetili su da u „enormnim“ zahtjevima jugoslavenske strane vlada stav da se sve što nije pronađeno i dalje nalazi u Austriji. Austrijski predstavnik na pregovorima istaknuo je da je Beč koncem rata pretrpio mnoga bombardiranja, u kojima su uništavani i arhivi, pa ukoliko nešto nedostaje, izvjesno je da je uništeno. Ti pregovori u svakom slučaju nisu donijeli rezultata, a nastavak je uslijedio tek četrnaest godina poslije.

Unatoč tomu što je odmah po obnovi pregovora izraženo zadovoljstvo što će glavnina jugoslavenskih zahtjeva biti ispunjena, pa su uslijedile i konkretne primopredaje, posljednja faza sporazuma tekla je uz mnogo poteškoća i oštre rasprave. Na pedesetu godišnjicu potpisivanja arhivskog sporazuma, arhivistička i povjesničarska udruženja u Jugoslaviji objavila su Otvoreno pismo neispunjenom arhivskom sporazumu između Jugoslavije i Austrije, u kojem je istaknuto da odredbe sporazuma nisu nepovoljne po Austriju i da je uglavnom prihvaćeno načelo provenijencije, za koje se zalagala sama Austrija. Istaknuto je da dokumenti koji se traže za Austriju ne predstavljaju veliku vrijednost i da za njih i ne postoji osobit interes, dok su za jugoslavensku stranu iznimno dragocjeni.¹⁶

¹⁶ Otvoreno pismo objavljeno je u časopisu *Arhivist* (Beograd). 1-2(1973), str. 7-9. Fran Zwitter u svom je osvrtu na arhivski sporazum, na primjer, istaknuo da jugoslavenski zahtjevi za 6.700 povelja predstavljaju tek 2% u austrijskom, a oko 20% u jugoslavenskom fondu. Usp. Zwitter, nav. članak, str. 29. Kritiku zagovora načela provenijencije iznosi Bernard Stulli, upravo po pitanju gradiva nastalog radom središnjih organa uprave. Naveo je kako metropole održavaju tezu kao da u transferu arhivskoga gradiva nešto žrtvuju, odbarujući iz „milosti i dobre volje“. Usp. Stulli, B. *Arhivska baština u novoj akciji UNESCO-a*, u: *Arhivistika i arhivska služba – Studije i prilozi*, Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 1997. Str. 345. Na konferenciji Okrugloga

O Otvorenom pismu Generalna direkcija austrijskih arhiva očitovala se posebnom deklaracijom 1976. godine.¹⁷ Optužbe za neispunjavanje obveza odbačene su navodima da su obavljene konkretne primopredaje, a naročito su odbačene tvrdnje da se u Austriji malo tko zanima za dokumente o jugoslavenskom području.¹⁸

Obnovom pregovora, 1975. godine, formirano je šest stručnih skupina, koje su podijelile rad na razmatranju zahtjeva i koje su trebale utvrditi kad je neko dobro odneseno, gdje se nalazi i koja je osnova potraživanja. I novi ciklus pregovora protekao je u oprečnim tumačenjima samog sporazuma. Također, postavljeni su austrijski zahtjevi prema Jugoslaviji. Dok su bosanskohercegovački zahtjevi u okviru jugoslavenskih ocijenjeni kao najmanji, u austrijskim prema Jugoslaviji najvrjedniji i najkompleksnijim bili su zahtjevi za gradivom u Bosni i Hercegovini: BHO i Austro-ugarski generalni konzulat u Sarajevu. Gradivo konzulata predato Austriji, ali fond BHO ostao je *neuralgische Punkte*¹⁹ pregovora, uz stalno isticanje da je još 1919. odnesen silom. Ipak, unatoč svim konfrontacijama, prva primopredaja uslijedila je već 1975. godine, tj. odmah po obnovi pregovora.²⁰ Tijekom pregovora nastojalo se postići i *pragmatično rješenje*, kojim bi se isporučili duplikati i snimci arhivskoga gradiva. S tim je ciljem Austrija bila spremna izraditi 100.000 mikrosnimaka. Posljednje primopredaje arhivskoga gradiva izvršene su 1991. godine, a s izbijanjem rata 1992. u Bosni i Hercegovini sve su aktivnosti na tom pitanju prestale.

Zbirka fragmenata iz bečkih arhiva u Arhivu Bosne i Hercegovine

Već u informaciji koju je sačinio bosanskohercegovački predstavnik u pregovorima Božo Madžar od 16. siječnja 1980. godine sa zadovoljstvom se konstatira „da smo dobili svu arhivsku građu za koju smo podnijeli obrazložene pravne i arhivističke dokaze, a koja se mogla pronaći u Austriji“. No, o tome što je iz Austrije predato Bosni i Hercegovini do sad se nije pisalo, pa je i samo gradivo ostalo nepoznato.²¹ Zapravo, nikad nije niti postojala neka posebna cjelina gradiva preuzetog iz Beča, pod bilo kakvim nazivom. S obzirom na to da je nakon požara 7. veljače 2014. to gradivo nagorjelo i rasuto, pregled koji dajemo temelji se na evidencijama i istraživanju iz 2013. godine:

stola arhiva u Cagliariju, 1977. godine, jugoslavenski predstavnici istaknuli su da načelo integriteta arhivskih fondova ne treba fetišizirati. Usp. Biljan, F.-Milošević, M. Uspostavljanje nacionalnih arhivskih baština i moguće izmjene u njihovom poretku (XVII međunarodni sastanak 'Okruglog stola arhiva', Kaljari, 5-8. oktobar 1977). *Arhivist* (Beograd). 1-2(1978), str. 172.

¹⁷ Zur publicistischen Auswertung des österreichisch-jugoslawischen Archivabkommens. Eine Erklärung der Generaldirektion des österreichischen Staatsarchivs. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* (Wien). 29 (1976), str. 499-500.

¹⁸ Rill, G.-Springer, E.-Thomas, C. 60 Jahre österreichisch-jugoslawisches Archivübereinkommen. Eine Zwischenbilanz. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* (Wien). 35(1982), str. 289.

¹⁹ Isto, 298.

²⁰ Zvanično se prvom primopredajom smatra predaja iz 1976. godine, ali gradivo o procesu G. Principu Bosna i Hercegovina dobila je još 1975. godine.

²¹ Što je Jugoslaviji predano do 1982. godine daju u spomenutom radu Rill-Springer-Thomas, str. 305-318.

Ustanova**Arhivsko gradivo**

Kućni, dvorski i državni arhiv Beč (Haus-, Hof-, und Staatsarchiv)

- 1.) Dvije povelje kralja Stjepana Dabiše iz 1392. i 1395. godine;
- 2.) Iz zbirke „Hungarica“:
 - a) Fascikl pod oznakom „Bosnien und die Herzegovina 1593-1606“, s oko 130 stranica originalnih dokumenata iz XVI. i XVII. stoljeća. Uglavnom je riječ o prepisci carske kancelarije i franjevacu u vezi s eventualnim oslobođenjem od osmanske vlasti. Dosta dokumenata govori o borbama za Klis 1596., a od 1606. godine sačuvane su razne molbe stanovnika da im austrijski car prizna posjede koje su imali.
 - b) Kopije dokumenata iz četiri fascikla pod nazivom „Bosnien 1636-1910“ iz fonda Staatenabteilungen. U gradivu su razne molbe fratara za pomoć u obnovi crkvi, opisi granice i očiti špijunski podatci o trupama i posadama. Dosta je gradiva vezano za travničkog konzula Mittesera, a navodi se i njegov putopis u Istanbul iz 1811. godine. Osim toga, ima korespondencije Dvorskog ratnog vijeća o odštetama i stanju granice, a tu se nalaze i konkretni planovi napada na Bosnu.
- 3.) O procesu Gavrilu Principu Austrija je već 1975. predala 29 fascikala gradiva o sarajevskom i solunskom procesu, koje su podijeljene između Arhiva Bosne i Hercegovine, Arhiva Srbije i Vojnoistorijskog instituta u Beogradu. Potraživanje za originalima stenograma sa suđenja okončano je kad je u obiteljskom arhivu Hohenberg snimljena jedna rola mikrofilma.
- 4.) Iz Političkog arhiva i Administrativne registrature Ministarstva vanjskih poslova u knjizi zahtjeva bili su popisani dokumenti o imenovanju crkvenih velikodostojnika iz serije Interna, te gradivo opisano kao *Slawische Umtriebe*. Naknadno, snimljeni su i dokumenti iz serija Türkei i Konsulate.

Opći upravni arhiv Beč (Allgemeines Verwaltungsarchiv)

- 1.) Iz fonda Ministarstvo unutarnjih poslova pet kutija i dva fascikla gradiva o „personalijama“ u Bosni (*Bosnien, Personalien*). Evidentirani su bili spisi o zdravstvu, socijalnim i humanitarnim zavodima, granicama i ustanku iz 1882. godine.
- 2.) Iz fonda Ministarstvo javnih radova 6 fascikla iz Opće registrature i 11 fascikla iz Državne uprave rudnika.
- 3.) Iz fonda Ministarstvo pravde 5 kutija i 2 fascikla spisa o organizaciji sudova i zatvora, radničkom osiguranju i ratnoj odštetu.
- 4.) Iz fonda Ministarstvo nastave 2 fascikla gradiva.

5.) Iz fonda Ministarstvo poljoprivrede nekoliko dokumenata.

Prometni arhiv Beč (Verkehrsarchiv) 15 fascikla i 3 paketa gradiva projekata željezničkih pruga predstavljaju vjerojatno najinteresantniji dio preuzetog gradiva, barem s estetske strane. Interesantno je i to da se nova potraživanja nisu temeljila na provenijenciji, nego na stanovitim administrativnim potrebama, ali u vrijeme kad su projekti pruga predavani Arhivu BiH, te pruge odavno više nisu postojale.

Ratni arhiv Beč (Kriegsarchiv) Tri fascikla naredbi od 1915. do 1918.; spisi o špijunaži od 1914. do 1915. te karte ili planovi pojedinih tvrđava. Preuzeto je i nekoliko fascikla spisa garnizonskih sudova, matične knjige vojnog internata u Sarajevu i pojedini dokumenti vojno-građevinskih odjeljenja. Vrijedno gradivo je ono o preciznoj nivelaciji tla, nastalo prilikom prvoga premjera Bosne i Hercegovine iz 1883. godine. Postavljeni su i neki zahtjevi prema kartografskoj zbirci.²²

Savezni ured za zaštitu spomenika (Bundesdenkmalamt) Iz tog ureda Arhiv Bosne i Hercegovine dobio je jedan dopis Čire Truhelke iz 1913. godine i još jedan spis, samo zato što je i taj imao opis *Bosnien*, iako se odnosi na okolicu Zemuna. Sam ured našao se u knjizi zahtjeva s obzirom da gradivo još uvijek nije bilo predano Državnom arhivu u Beču.

Može se reći da je kroz izvršenje arhivskoga sporazuma iz 1923. godine Bosna i Hercegovina dobila izuzetno vrijedno arhivsko gradivo. Naravno, u ukupnosti relevantnog gradiva to su samo fragmenti. U svoje vrijeme, Josip Nagy je upozorio da se konačan popis arhivskoga gradiva od interesa nikad i ne može dovršiti. Gotovo stoljeće poslije mogli bismo reći da je ta zakonska obveza preskupa, s obzirom na okolnosti u kojima i ono što imamo pred našim očima propada, bilo u jednoj večeri uslijed kakvog požara, bilo postupno u vlažnim podrumima.

Kad govorimo o jugoslavensko-austrijskim pregovorima, više puta u različito vrijeme istaknut je problem dostupnosti, odnosno sredenosti i obrađenosti arhivskoga gradiva. Franjo Biljan, u izvještaju od 20. studenog 1975., naveo je da su jugoslavenski zahtjevi formulirani uglavnom na temelju postojećih inventara, a tek djelomično uz uvid u samo gradivo. Austrijski arhivi još su u pedesetim godinama tiskali više inventara. Iako bez ozbiljnih istraživačkih boravaka nisu mogli biti dovoljni, kad se sumira što je traženo i što je dobiveno, vidi se da nije evidentirano

²² Podatke o kartografskom materijalu donijela je Edita Radosavljević, nakon studijskog boravka u svrhu upotpunjavanja zahtjeva, 1977. godine. Usp. Radosavljević, E. Kartografski materijal u Ratnom arhivu u Beču. *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* (Sarajevo), 25(1985), str. 73-79. Taj sumarni pregled karata predstavlja jedan od rijetkih, a po svom karakteru i jedini objavljeni prilog o gradivu iz bečkih arhiva od interesa za Bosnu i Hercegovinu.

dosta gradiva koje je neprijeporno važno, a stoji u pomagalima, tiskanim bilo kao posebne knjige, bilo u časopisima. Primjerice, iz inventara Roberta Stroppa za Ministarstvo vanjskih poslova doslovno su u zahtjeve preneseni podaci o arhivskom gradivu konzulata, ali isti je inventar dovoljno i površno prelistati da se nađe još mnogo gradiva koje nikad nije niti spomenuto.²³ Ako je svojedobno prema skupini atentatora iz 1914. vladala tolika adoracija, to nije jedini razlog zbog kojega je vrijedna za istraživanje *Militärkanzlei des Erzherzog Thronfolgers Franz Ferdinand* (1898.-1914.)²⁴ Druga stvar je činjenica da su u svoje vrijeme stručnjaci istraživali samo u arhive preuzeto i u preuzetom sredeno arhivsko gradivo.

Treba napomenuti da se usporedo s pregovorima osamdesetih godina radilo na pokušaju sustavnog proučavanja i prikupljanja arhivskih izvora iz stranih arhiva kroz projekt Kompleksno istraživanje arhivske i bibliotečke građe,²⁵ u kojem su bečki arhivi određeni kao prioritet za austrougarsko razdoblje. S obzirom na to da je i na izvršenju arhivskoga sporazuma i na projektu Kompleksnog istraživanja radila ista osoba, nastaje zbrka u smislu da je gotovo nemoguće razlučiti što je prikupljeno na temelju međunarodnog sporazuma na kojem su se desetljećima lomila koplja i koji je bez ikakve sumnje imao političkih implikacija (tko je „pobjednik“, a tko „pobijedeni“), a što je prikupljeno „komercijalno“, za proračunska sredstva (tadašnjih samoupravnih interesnih zajednica), na način na koji kopije ili mikrofilmove može dobiti svatko tko isto može platiti i gdje čuvara arhivalija ne mora zanimati ništa drugo osim da je račun podmiren. Danas je pak najteže odgovoriti na pitanje *za što* je to gradivo prikupljano? Za vrijeme jednoga istraživanja tijekom 2013. godine, autor ovoga teksta na nekim paketima nalazio je plombe, kojima su oni zatvarani u Beču prilikom samih primopredaja iz osamdesetih godina, što govori da preuzeti dokumenti uopće nisu korišteni kroz tri desetljeća.

Zaključak

Restitucije arhivskoga gradiva složeno su pitanje i često se odvijaju kroz duže razdoblje. Arhivistička zajednica u svijetu tomu problemu poklanja pozornost, pogotovo poslije ratova i velikih društveno-političkih promjena. Arhivski sporazum između Austrije i Jugoslavije potpisan je 1923., a na njegovu istinsku realizaciju trebalo je čekati čitavih pola stoljeća. Bosna i Hercegovina, kao republika u socijalističkoj Jugoslaviji ali i sastavni dio Austro-Ugarske Monarhije, imala je u tome svoj interes, iako s dosta manjim potraživanjima u usporedbi s drugim državama koje su se nalazile u Jugoslaviji. Pregovori s Austrijom predstavljali su

²³ Stropp, R. Die Akten des k. u. k. Ministeriums des Äussern 1848-1918. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* (Wien). 20(1967), str. 389-506.

²⁴ Egger, R. Die Militärkanzlei des Erzherzog-Thronfolgers Franz Ferdinand und ihr Archiv im Kriegsarchiv Wien. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* (Wien). 28(1975), str. 142-143.

²⁵ Madžar, B. Mogućnosti dopune arhivskog fonda Bosne i Hercegovine putem kompleksnog istraživanja arhivske građe u zemlji i inostranstvu. *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* (Sarajevo). 36(1986), str. 51-56.

ozbiljno pitanje, u koje se, iako na samim počecima u strukovnom i organizacijskom smislu, bosanskohercegovačka arhivska služba uspješno uključila. Konkretni rezultati bili su ti da je u Arhivu Bosne i Hercegovine stvorena jedna manja *zbirka* dokumenata iz austrijskih arhiva, u izvornicima ili snimkama. Unatoč tomu što su prikupljeni uz dosta mukotrpane ali i skupe pregovore, samo gradivo do sad nije bilo poznato širemu krugu istraživača niti je, koliko nam je poznato, uopće korišteno. Nakon što je zahvaćeno požarom, ni danas nismo u mogućnosti dati konkretniji pregled i sadržaj tih akvizicija.

Literatura:

Arhivi i arhivsko gradivo – zbirka pravnih propisa 1818-1997. Rastić, M. (prir.), Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 1997.

Biljan, F.-Milošević, M. Uspostavljanje nacionalnih arhivskih baština i moguće izmjene u njihovom poretku (XVII međunarodni sastanak 'Okruglog stola arhiva', Kaljari, 5-8. oktobar 1977). *Arhivist* (Beograd). 1-2(1978), str. 166-178.

Bojničić, I. Hrvatska arkivalija u tuđini. *Hrvatska njiva* (Zagreb). 2, 48(1918), str. 807-809.

Čremošnik, G. Bosanske i humske povelje srednjega vijeka (dopuna). *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, istorija i etnografija* (Sarajevo). N. s., 10(1955), str. 137-146.

Egger, R. Die Militärkanzlei des Erzherzog-Thronfolgers Franz Ferdinand und ihr Archiv im Kriegsarchiv Wien. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* (Wien). 28(1975), str. 141-163.

Isović, K. Državni arhiv Narodne Republike Bosne i Hercegovine (Osnivanje, rad i stanje). *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* (Sarajevo). 1(1961), str. 169-185.

Isović, K. O nekim pitanjima i iskustvima u radu na sređivanju arhivske građe u Arhivu Bosne i Hercegovine. *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* (Sarajevo). 4-5(1964-1965), str. 7-61.

Isović, K. Stručni rad u Državnom arhivu NRBiH u 1961. godini. *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* (Sarajevo). 2(1962), str. 113-127.

Ivanič, J. Razdelitev avstro-ogrskih arhivov. *Slovenec* (Ljubljana). 51, 110(1923), str. 3.

Ivić, A. Naše starine u Beču i Pešti. *Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu* (Novi Sad). 7, 1-3(1934), str. 404-406.

Jovanović Marambo, V. Jugoslovenske arhive u Drugom svetskom ratu. *Zbornik Matice Srpske za književnost i jezik* (Novi Sad). 22, 3(1974), str. 397-444.

Kraus, W. 10 Jahre Österreichisches Staatsarchiv 1945.-1955. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* (Wien). 8(1955), str. 238-304.

Madžar, B. Mogućnosti dopune arhivskog fonda Bosne i Hercegovine putem kompleksnog istraživanja arhivske građe u zemlji i inostranstvu. *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* (Sarajevo). 36(1986), str. 51-56.

Milić, D. *Ratne posledice – restitucija arhivske građe*. U: *Arhiv Srbije 1900-2000*, Beograd : Arhiv Srbije, 2000.

Miović, V.-Selimani, N. Turska kancelarija i Acta Turcarum od vremena Dubrovačke Republike do danas. *Anali Dubrovnik* (Zagreb-Dubrovnik). 45(2007), str. 235-284.

Nagy, J. Arhivski ugovori. *Vjesnik kr. Državnog arhiva u Zagrebu* (Zagreb). 1(1925), str. 1-16.

Nagy, J. Rimska konvencija o arhivima g. 1922. *Arhivist* (Beograd). 1, 2(1951), str. 12-19.

Ogris, A. Zum Archivalienaustausch zwischen Kärnten und Slowenien im Jahre 2001. Von dem österreichisch-jugoslawischen Archivverhandlungen zur pragmatischen Lösung. *Arhivi* (Ljubljana). 25, 1(2002), str. 225-233.

Oldenhage, K. *Bilateral and Multilateral Cooperation for the Reconstitutions of the Archival Heritage*, u: *Interdependence of Archives. Proceedings of the twenty-ninth, thirtieth and thirty first International Conference of the Round Table on Archives*, Dordrecht 1998. Str. 129-133.

Otvoreno pismo o neispunjenom arhivskom sporazumu između Jugoslavije i Austrije. *Arhivist* (Beograd). 1-2(1973), str. 7-9.

Petrović, J. Prvo savetovanje Glavnog arhivskog saveta i njegovi zaključci. *Arhivist* (Beograd). 1, 1(1951), str. 6-12.

Popović-Petković, R. *Postanak i razvoj arhivistike u Srbiji i Makedoniji*. Beograd : Zajednica arhiva Srbije, 1972.

Radosavljević, E. Kartografski materijal u Ratnom arhivu u Beču. *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* (Sarajevo). 25(1985), str. 73-79.

Rill, G.-Springer, E.-Thomas, C. 60 Jahre österreichisch-jugoslawisches Archivübereinkommen. Eine Zwischenbilanz. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* (Wien). 35(1982), str. 288-347.

Rodinis, A. *Povratak povelje kralja Dabiše: Izvršenje arhivskih sporazuma i restitucija građe*. Sarajevo : Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, 2014.

Rodinis, A. Publiciranje arhivske građe – arhivska funkcija i potrebe značnosti. *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja BiH* (Sarajevo). 43(2013), str. 113-125.

Stropp, R. Die Akten des k. u. k. Ministeriums des Äussern 1848-1918. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* (Wien). 20(1967), str. 389-506.

Stulli, B. *Arhivska baština u novoj akciji UNESCO-a*, u: *Arhivistika i arhivska služba – Studije i prilozi*, Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 1997. Str. 337-349.

Stulli, B. *Pregled povijesnog razvitka zaštite arhivalija na područjima Histo-rijskih arhiva u Pazinu i Rijeci*, u: *Arhivistika i arhivska služba – Studije i prilozi*, Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 1997. Str. 15-51.

Zur publicistischen Auswertungs des österreichisch-jugoslawischen Archivabkommens. Eine Erklärung der Generaldirektion des österreichischen Staatsarchivs. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* (Wien). 29(1976), str. 499-500.

Zwitter, F. Arhivska konvencija z Avstrijo iz leta 1923 in vprašanje njene izvedbe. *Jugoslovenski istorijski časopis* (Beograd). 3-4(1966), str. 9-30.

Summary

DOCUMENTS FROM THE AUSTRIAN ARCHIVES IN THE ARCHIVES OF BOSNIA AND HERZEGOVINA – REVIEW OF THE AGREEMENT AND THE RESTITUTION OF ARCHIVAL MATERIAL

Archival agreements and the restitution of archival records are questions that have not been researched in archival science of Bosnia-Herzegovina until now. The archival agreement between Austria and the former Yugoslavia, signed in 1923, identified records to transfer. Half a century after ratification, realization of agreement began. Through the implementation of the archival agreement, the Archives of Bosnia-Herzegovina received significant archival records from the Austrian archives in Vienna. There are various documents from the 14th to 19th centuries, which are a valuable completion but which have remained unknown and unexplored until today, as well as the archival agreement itself.

Keywords: restitution, archival agreements, archives, Austria, Bosnia and Herzegovina